

ФІЛОСОФЕМА СИМВОЛУ І МОВА СУЧАСНОЇ НАУКИ

Розгляд характеру кореляції між символічною природою мови та штучними семиотичними кодами, що уможливають розуміння й комунікацію, і дискурсом сучасної науки є метою статті. Здійснено окреслення символічного характеру опису дійсності в межах наукової картини світу та вказана роль у цьому символічних конструкцій мови. Розглядається питання релевантності символу як смислогенеративної моделі в дискурсі сучасної фундаментальної науки та гуманітаристики. Проблематизується положення про функціональність або онтологізованість символу. Обґрунтовуються такі характеристики символу, як трансфінитність і мультипанорамність, а також фіксується їхній зв'язок з евристичним та гносеологічним потенціалом символу. Вказується, що символ є конструкцією свідомості та мови, що дозволяє долати фінитність будь-якого нарративу й дискурсу й уможливує існування наукового опису як складної відкритої системи.

Ключові слова: символ; смисл; смислогенерація, аналогова комунікація.

Целью статьи является рассмотрение характера корреляции между символической природой языка и искусственными семиотическими кодами, позволяющими осуществить понимание и коммуникацию, и дискурсом современной науки. Осуществлено выяснение символического характера научного описания действительности в научной картине мира и роль в этом символических конструкций языка. Рассматривается вопрос релевантности символа как смыслогенеративной модели в дискурсе современных фундаментальной науки и гуманитаристики. Проблематизируется положение о функциональности или онтологизованности символа. Обосновываются такие характеристики символа, как трансфинитность и мультипанорамность, а также фиксируется их связь с эвристическим и гносеологическим потенциалом символа. Указывается, что символ является конструкцией сознания и языка, позволяющей преодолевать финитность любого нарратива и дискурса, что делает возможным существование научного описания как сложной открытой системы.

Ключевые слова: символ; смысл; смыслогенерация; аналоговая коммуникация.

The subject of the article is symbolic language constructs used in the language of modern science and make possible understanding, explanation and communication in general terms broadcast information within cultural and scientific traditions. The symbol is interpreted as a sign not just within the semiotic code and complex model of the meaning. Attention is drawn to the open nature of the creation of meaning the symbol is far from simple pointing. The theme of the article is the correlation between the symbol and modern scientific discourse. This connection between them is considered in general terms – at the formation of a scientific world that can be fixed in the minds of individuals and groups. The article aims to clarify the symbolic nature of broadcasting and recording relevant information in the scientific description of reality. The methodological basis for the implementation of the principles were multidisciplinary and comparative and constructivist approaches in modern science, which is typical of the hall istic paradigm in the philosophy of science. Scientific novelty paper presents an attempt to interpret characters as a fundamental element of a specific type of education and communication of meaning that can be defined as "analog." Results of the study can be used for further research of modern philosophical anthropology, philosophy of mind and philosophy of science. Conclusions the study outline symbol as a specific structure of consciousness and language that makes possible understanding, explanation and communication within modern naukovho discourse. This is due to the specific structure of the character and the logic of its functioning in the language between addresser and recipient. Accentuated such specific features relevant

symbol as overcoming limb and multipanoramic view. Also made the assumption that the heuristic metaphor for the division of communication to digital and analog gets sense only when considering the character and symbolic structures of consciousness and language.

Key words: *symbol meaning; making sense; analog communication.*

Постановка проблеми. В епоху гіпотетичної технологічної сингулярності, демонізованого масмедіа AI, тотальних змін соціокультурного фону і просто фізичних підстав існування окремого індивіда та цивілізації в цілому, критично важливими є умови досягнення розуміння та трансляції знання в науці та назагал – картині світу людини.

Метою статті є проблематизація питання про символічний характер засобів досягнення евристичності в сучасному науковому дискурсі.

Аналіз основних досліджень. Сучасні дослідники В. В. Бібіхін («Язык философии», 1994), С. Г. Сичова («Проблема символа в философии», 2000), С. Пінкер («The Sense of Style: The Thinking Person's Guide to Writing in the 21st Century», 2014), Л. А. Гоготішвілі («Рецепция символизма в гуманитарных науках», 2004), В. В. Руднев («Философия языка и семиотика безумия», 2007»), В. В. Васильев («Сознание и вещи: Очерк феноменалистической онтологии», 2014), Т. В. Лютий («Розумність нерозумного», 2007), П. Новак (Peter Novak - «Mental symbols», 1997), П. Садовський (Piotr Sadovski - «From interaction to symbol», 2009) та ін., інтерпретуючи символ, використовують цю філософему, інсталюючи її в широкий контекст проблемного поля сучасної науки. Якщо вже Д. Сьорль у своїй праці чи не дослівно відтворює тезу Епіктета щодо того, що людина живе не у світі речей, а у світі символів, то це, можливо, говорить про релевантність і актуальність цієї філософеми [6].

Виклад основного матеріалу. Що ж відбувається з інтерпретаціями та функціонуванням концепта символу? Проблема навіть не в «атомізації» фундаментального знання та кризі гуманітаристики, певній «філософській секуляризації» гуманітарного знання (Ч. Тейлор), опертій на вже традиційний острах метафізики (лише такий, що має не позитивістські, сциєнтистські або фізикалістські підстави, а, наприклад, укорінення в аналітичній традиції (М. Лакс) або етиці трансгуманізму, конструктивізму, когнітивних науках, функціоналістській філософії свідомості тощо), а в тому, що іманентний філософії пошук цілісного – холистичного знання про людину, світ, людину-в-світі (принягідно до парадигми раціоналізму Нового Часу та обумовленої ним традиції XIX-XXI ст. – від наукового реалізму до енактивізму [3], як варіанту структуралістської епістемології), парадоксальним чином повертається до проблематики співвідношення цілого та його частин в межах, традиційних для європейської логіки, онтології та метафізики. З іншого боку, питання про аддитивність, субаддитивність або супераддитивність людини, людського знання і людської свідомості та реальності, як вона дана людині емпірично й мисленнєво (що саме по собі є питанням принципово відкритим. Згадаймо хоча б концепцію *myth of the given*, міф про даність В. Селларса, а також питання про те, як відбувається опис знання в межах картини

світу (або «пізнавального ландшафту») – як нині когнітивістика називає хайдеггерівську філософему наукової «картини світу» [8], намагаючись уникнути гаданої схематизації знання і замінюючи одну лексему або вербальну конструкцію іншою). Показово, що існує навіть тенденція до заміни фундаментального категоріального словосполучення «суб'єкт пізнання» термінологічною конструкцією «когнітивний агент» [3, с. 89], що в свою чергу актуалізує питання про форми побутування знання, тобто, про форми досвіду, його рецепцію та репрезентацію у вже згаданій картині світу, що претендує на цілісність. Йдеться, отже, про пошуки новітньою філософією науки виходу з пастки рах *postmoderniana*, з його дивною безкінечністю, пафосом постулювання тотальної негатиції і одночасно тотальною рекурсією як моделлю, модусом і формою існування смислу, і пов'язаною з цим втечею від онтологічної проблематики або її підміною симулякром. Інакше кажучи, ХХ ст. навіть не ставить питання щодо того, чи можливо до хайдеггерівської концепції «справжньої екзистенції» («подлинность экзистенции» – пер. В. Бібіхіна) застосувати вітгенштейніанські «терапевтичні» методики аналітичної парадигми у філософії науки та мови. Що тоді говорити про сучасну мову науки, яка, залишаючись «домівкою буття» (М. Гайдеггер), окреслює «межі людського світу» (Л. Вітгенштайн), але при цьому цей світ не обмежується Ньютовою фізикою площини, яблуком над головою та синицею в руках, але включає в себе такі об'єкти, як: великий атрактор або чорна діра в астрофізиці, «ген мови» в когнітивній нейрофізіології, мем у меметиці як одиниця інформації в соціальних структурах, тлумачених як системи, що самоорганізуються (Г. Хакен, Н. Луман) тощо? Дотичним до цього є проблемне поле як, наприклад, м-теорії бран Е. Віттена, що претендує на статус «теорії всього» - теорії, яка поєднає всі види взаємодій у фізиці й загальної теорії поля, як «філософського каменя» фізики, що було мрією ще А. Ейнштейна, так і сучасної аналітичної традиції філософії мови та філософії науки, вже не кажучи про вже згадану таку парадоксальну предикативну єдність, як аналітична метафізика М. Лакса), і безперечно когнітивних наук, семиотики, філософської антропології. Символ, таким чином, в контексті розвитку теоретичної фізики та ускладнення опису «стану речей» (Л. Вітгенштайн), розвитку кібернетики, когнітивних нейронаук (згадаймо хоча б проект *wetware*, поєднання органічної нейронної тканини й мінімалізованих інтегральних мікросхем), когнітивної лінгвістики (сучасні теорії метафори, концепція концептуальної метафори Д. Кемпбелла), екзистенціальної психології та філософської антропології вже не може бути тлумачений суто функціонально або операціонально – він з необхідністю набуває онтологізованості [7].

Питання в тому, як саме інтерпретувати символ – у межах семіотично-предметної, аристотелівської традиції, як знак, що вказує на те, чим не є сам, чи в межах онтологічно-ейдетичної платонівської школи, як деяку єдність ідеї та образу і водночас смислогенеративну модель (О. Лосєв), як маркер окремої реальності (традиція символізму у філософії та мистецтві), «дощечку в потоці» (М. Мамардашвілі), точку сингулярності смислу, «портал» у довербальний хаос смислів, на «план іманентності» (Ж. Дельоз), план трансфінитності свідомості (В. Петровський), динаміки смислів (Д. Леонтєв), насамкінець, як форму трансцензусу, так би мовити, парадоксальної онтологізації онтичного, самоукорінення людини в межах картини світу і системи знання як відкритих систем. Спадає на думку відомий парадокс письменника і філософа Г. К. Честертона щодо того, що безкінечність найкраще видно через рамку вікна або картини. Як, залишаючись у межах мови, підійти до них і, позначивши, подолати? Можливо, йдеться про структуру або, використовуючи термін кібернетики, архітектуру мови. Символ у мовленні і тексті (parole – Ф. де Сосюр) не фіксує готове конвенціональне значення денотата номена (лексми) і не вказує на нього – він ініціює побудову асоціативного неперервного ряду (і рядів, паралельних, симетричних і асиметричних) окремих, але єдиних в його межах смислів. І це стосується мови і мовлення, тексту (це, власне, створює його архітектоніку) усіх стилів і усіх сфер вжитку – від гуманітаристики до теоретичної фізики та математичної логіки. Символ, на нашу думку, характеризується трансфінитністю і мультипанорамністю і фіксує динамічний момент генерації смислу, тобто момент переходу від пояснення до розуміння, від значення до смислу, від іменного, денотативного ладу мови до дієслівного, пропозиціонального. Символ не лише вказує (дейксис), пропонуючи образ як смислогенеративну модель, він і скеровує, інтенціонує свідомість, позначаючи фактор динаміки і генеруючи «вибух смислу», точку сингулярності мови і мовлення (в сосюрівській дистинкції), точку провалу у безкінечність смислового тезаурусу. У цьому контексті важливо видається предикація неперервності.

Розуміючи всю умовність кореляції між поняттєвим апаратом фізики, теорії інформації та філософії, все ж припустимо, що аналогія П. Вацлавіка щодо дистинкції аналогової і цифрової комунікації, мовлення, тексту євристична. Відомо, що чи не головною необхідною відмінністю аналогового сигналу від цифрового є його неперервність і розподіленість усіх можливих значень на темпоральній синусоїді, тоді як цифровий сигнал дискретний, квантований і складається з пакетів інформації. Припустимо, що такий сигнал, який здійснюється «буденною мовою» (Д. Остін) з її казуальною метафорикою і потенціальною символікою, має аналоговий спосіб фіксації і трансляції смислу в мовних конструкціях саме ейдетично-онтологізуючий – адже навіть нобелівський лауреат, фізик Ю. Вігнер, вказуючи на ефективність математики, і начебто «неефективність» гуманітарного знання, не заперечує при цьому, що він людина і перебуває у мові, користується мовою, як складним

семіотичним кодом. Такі класики фізики, як Гейзенберг, Ейнштейн, Фейнман неодноразово відзначали євристичність і необхідність образного мислення та образного (символічного, метафоричного) способу фіксації знання. Тобто, людина явно виходить за межі власного досвіду, в наявності парадоксальний, інтелегібельний (а не екстатичний, містичний, як у релігійно-філософської традиції від Плотіна до Кароля Войтили) транцензус. Можливо, феноменологічний підхід не в змозі подолати межі картезіанської моделі раціональності, так само як беркліанського *esse-esse* регсірі, й інтенціональність свідомості, як і структурування змісту свідомості дихотомією «ноєзісноєма» не вирішують проблему реальності. Стан справ ускладнюється ще й глухим кутом у пізнанні, який описує Л. Вітгенштайн за допомогою відомої метафори про жука в коробці («Філософські дослідження», § 293): мова науки недосконала не тільки на рівні опису і трансляції, а й на рівні власне кореляції з реальністю.

То що ж міг мати на увазі Ю. Вігнер у своїй класичній статті [2] під «незбагненною ефективністю математики» в природничих науках? Припустимо, що вказівка на природничі науки повинна чітко обмежити сферу вживання математичних методів сферою природи, що розуміється як об'єктивна реальність, яка має внутрішню організацію і структуру, симетрію й асиметрію, закони та закономірності, що потребують опису та формалізації. Очевидно, що сфера релігійного досвіду, екзистенціальних і феноменологічних переживань, сфера етичного, аксіологічного, в цілому - світоглядного знання - елімінується. Питання з онтологічним знанням виглядає складнішим. По-перше, його неможливо уникнути, бо інакше картину світу неможливо побудувати, і будь-яке знання буде мати принципово фрагментарний, дискретний характер; по-друге, вирішити його доведеться до тієї межі, за якою буде можливим застосувати математичні методи, на рівні аксіоматики. Тут математика й онтологія перетинаються у сфері мови, і ми повертаємось до символу. Що означає бути «незбагненим» щодо математичних методів опису і постулювання реальності та математичної (структурної) картини світу загалом? Чи означає це, що ефективність, тобто значимість, практична результативність, прагматична обумовленість такого знання виходить за межі внутрішньо властивих самій математичній засобів опису, що примушує апелювати до сенсів, укорінених у сфері естетичного (краса математичних теорій, витонченість алгоритмів розв'язання математичних завдань тощо), аксіологічного, що визначається розумінням людиною власної ідентичності як істоти, яка пізнає і відчуває, переживає, говорячи загалом – апелювати до трансцендентального. Предикат «незбагненності» знання конотативно може вказувати як на захоплення, так і на жах (згадаймо жах нескінченних просторів у рецепції Б. Паскаля), але поза горизонтом оцінювання головним видається значення трансфінитності, трансцендування (у первинному значенні латинського дієслова *transcendere* – виходити за межі), подолання окресленого кола знання, картини світу. Доречно буде згадати тут одну з інтерпретацій філософського зна-

чення двох теорем Геделя. «Застигла система основних принципів – відмінна риса будь-якої математичної теорії. Математична модель будь-якого явища природи або технічного пристрою – це неодмінно застигла модель, зближенню якої з оригіналом покладена межа. Тільки таку модель може досліджувати математик. Усіляка спроба уточнити модель (видозмінити її визначення з метою ще більше наблизити до оригіналу) призводить до нової моделі, яка знову повинна «застигнути», щоб нею міг займатися математик. / ... / Застиглий характер математичних моделей і теорій становить як силу, так і слабкість математики. Ця діалектична теза блискуче підтвердилася в знаменитій теоремі Геделя про неповноту», – пише сучасний дослідник К. М. Поднієкс [5]. Тобто математична методологія вимагає закритої системи знання, а з іншого боку – таке знання самим існуванням своїх кордонів вказує на свою недостатність у філософсько-антропологічному сенсі. Дійсно, якщо довести до кінця згадане К. М. Поднієксом лемівське порівняння математика з божевільним кравцем, який безупинно кроїть всілякий одяг й іноді ненароком може створити і щось придатне для носіння людиною, то все знову впирається в сутнісно людський вимір смислу (Д. Леонт'єв) науки і наукової картини світу. Мовний символ цілком співставний з математичною моделлю. І коли ще один нобелівський лауреат-фізик Стівен Вайнберг говорить, згадуючи «ефективність математики», про неефективність філософії [1], то він, без сумніву, має на увазі не філософію науки, як і не онтологію і теорію пізнання, і навіть не «квазіфілософські» теревені, непридатні до вирішення наукових завдань, а (за логікою судження) розрив, дистанцію між уже наявними науковим знанням, яке має бути інтегроване в наукову (і світоглядну) картину світу, і знанням новим, що народжується в процесі наукового пошуку, обумовленого метатеоретичним (на рівні особистісного, за М. Полані, знання, та на рівні вербалізації) рівнем пізнання. Він філософує, але при цьому таксономічно концепт філософії прагне еліминувати з тезауруса як скомпрометований метафізичною традицією.

Власне, говориться про те, що мовна метафора, як потенційна символічна конструкція, характерна для будь-якої мови і будь-якого тексту, може безперешкодно набути символічних рис, може лягти в основу наскільки завгодно складного уявного експерименту і опису «стану речей». Дж. Лакофф, наприклад, доходить висновку, яким ставить під сумнів превалювання генеративного синтаксису, примат структурності мови (Н. Хомський) в обумовленні механізмів свідомості, акцентуючи саме аспект семантичний. За Дж. Лакоффом, все, що можна сказати про будь-що, крім дескрипцій, ситуативно детермінованих простором-часом (мається на увазі опис місця розташування людини і її безпосереднього сприйняття, обумовленого «тут – тепер – так»), потенційно є метафорою (звідси і теорія концептуальної метафори), яка за своєю природою неминуче актуалізує всі суміжні смислові пласти мови та культури, що й забезпечує, за великим рахунком, цілісність «тіла» культури, яке

охоплює як опис субатомного світу, так і реальності міфу, наприклад, в лаканівській інтерпретації.

Якщо прийняти тезу про необхідність цілісного, холістичного розуміння свідомості людини, то зрозуміло, що лише виходом за межі формально-логічних мисленнєвих процедур обмежитися не вдасться: сама по собі психосоматична складова свідомості, як би широко ми цю складову не тлумачили, не дає відповідей на запитання ні щодо сутності свідомості, ні щодо механізмів її функціонування. Також не дає однозначних відповідей, хоча і видається вельми евристичною, розширення поняття середовища у бінарній зв'язці людина – середовище, коли поняття Umwelt (Я. фон Ікскюль) інтерпретується як світ смислів людської істоти, а не плацдарм для Марксового олюднення природи. Символ у цьому контексті може бути інтерпретований як самоподібна фрактальна структура мови. Бачимо, як легко концептуальні аналогії переходять у концептуальні метафори. Згадуваний класик конструктивізму П. Вацлавік розрізняє цифрову комунікацію, що спирається на структури, величини, масиви даних, назагал логіку, й аналогову комунікацію, що апелює до образів, метафор, тобто, - до семантики та смислогенерації. Його однодумець Д. Пінк взагалі стверджує, що інформаційні взаємодії в культурі та масовій комунікації поступово витісняються концептуальними, такими, що є насамперед смислогенеруючими [3]. Дискретний, (фреймовий та фрактальний – аналогії видаються цілком коректними) характер сприйняття й смислогенерації, породження наративу та дискурсу демонструє фундаментальну властивість мови фіналізувати значення і смисли, окреслюючи їх у системі координат Р. Декарта – апріорних форм І. Канта, та, всупереч цьому, властивість символу розривати мовний і смисловий простір дискурсу та ширше – будь-якого наративу, тобто його (символу) трансфінітну природу.

Під мультипанорамністю символу мається на увазі насамперед об'ємність і масштабність переживання й о-смилення людиною світу як мисленого і чуттєвого цілого, але даного у фрагментах, які хоч і є панорамними частинами цілого, але лише пазлами, фрагментами «тут-тепер-так» сприйняття, переживання, мислення і знання, при цьому такими, з яких може бути розгорнуте ціле (пригадаймо концепцію «мінімуму – максимуму» М. Кузанця). В. О. Лекторський пише: «Зміни, що відбуваються в науках про природу і в науках про людину, дозволяють зрозуміти їх відносно в новому світлі і виявити їх сутнісну єдність. Вони дають можливість також по-новому зрозуміти цілі наукового мислення в цілому. Це не тільки передбачення і контроль. У тих випадках, коли дослідження не веде до здійснення цих цілей, воно не обов'язково перестає бути науковим, бо може мати цінність унікального способу реалізації людської потреби в поясненні і розумінні реальності. Адже жити в неосмисленому світі людина просто не може» [4]. Бачимо, що вчений якраз підкреслює тенденцію до осмилення холістичних підходів (у найширшому розумінні) у філософії науки та методології, характерну для сучасності.

Висновки. Підсумовуючи, скажемо, що якраз механізми символічного породження смислу в свідомості (відомо, що мозок людини є найскладнішим з відомих людині аналогових комп'ютерів), якщо їх розглядати, наприклад, в контексті епістемології сучасного конструктивізму, якраз і видаються такими, що створюють єдиний неперервний простір генерації, взаємодії, оформлення й трансляції смислів, що знову

дозволяє говорити про актуальність одвічної мрії філософії і науки – ідеал цілісного знання. Оскільки символ, символічне і символізація – це людське, занадто людське (Ф. Ніцше), то ця проблематика безпосередньо відноситься до проблемного поля філософської антропології, адже проблематизуються фундаментальні поняття свідомості, досвіду, смислу, семіотичного коду, знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнберг С. Мечты об окончательной теории: Физика в поисках самых фундаментальных законов природы / Вайнберг Стивен. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
2. Вигнер Ю. Непостижимая эффективность математики в естественных науках / Этюды о симметрии / Вигнер Ю. – М. : Изд-во «Мир», 1971. – 319 с. – С. 182–199.
3. Князева Е. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии / Князева Е. – М. : Университетская книга, 2014. – 500 с.
4. Лекторский В. А. Возможна ли интеграция естественных наук и наук о человеке? / Лекторский В. А. // Вопросы философии. – 2003. – № 3 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=55.
5. Подниекс К. М. Вокруг теоремы Геделя / К. М. Подниекс. – Рига : Зинатне, 1992. – 191 с.
6. Серл Дж. Р. Конструирование социальной реальности / Серл Джон Р. / Реферативный пер. А. Романова / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000905/st000.shtml>
7. Сычева С. Г. Проблема символа в философии / С. Г. Сычева– Томск : Изд-во Томск. Ун-та, 2000. – 197 с.; Гоготишвили Л. А. Рецепция символизма в гуманитарных науках // Литературоведение как 65-литература. Сборник в честь С. Г. Бочарова / Л. А. Гоготишвили– М. : Языки славянской культуры, 2004.
8. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер. Время и бытие. – М. : Республика, 1993. – 446 с. – С. 41 – 63.

Рецензенти:

Марченко О. В., д-р філос. наук, професор;

Лозко Г. С., д-р філос. наук, професор.

© Кретов П. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 30.09.2016